

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

***Анотація.** Встановлена взаємозалежність між рівнем рентабельності виробництва та розміром земельних угідь. Визначено причини подрібнення земельних масивів у господарських товариствах Запорізької області. Запропоновано схему взаємодії інтересів суб'єктів орендних відносин.*

***Ключові слова:** підприємництво, підприємницька форма господарювання, розвиток, ефективність, сільське господарство, товариство з обмеженою відповідальністю.*

Постановка проблеми. Навіть за умов лідерства в конкурентоспроможності аграрного бізнесу серед підприємницьких форм господарювання Запорізької області актуальність вдосконалення форми «товариство з обмеженою відповідальністю» є очевидною. Розірваність установчих зв'язків, недосконалість орендних відносин, зниження ресурсного потенціалу та ефективності його використання є причиною недостатньо ефективного ведення сільського господарства в товариствах. Проте, не викликає сумніву, що у перспективі саме ці чинники, які формують виробничу потужність товариства, становитимуть основу високої прибутковості їх аграрного виробництва. Провідну їх роль забезпечуватимуть переваги концентрації виробництва (розміру товариства).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку аграрного підприємництва присвячені дослідження багатьох вітчизняних економістів, серед яких варто виділити П.І. Гайдуцького, М.Х. Корецького, Ю.С. Коваленка, П.М. Макаренка, М.Й. Маліка, Л.Ю. Мельника, В.Я. Мессель-Веселяка, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина. В їхніх працях поєднуються теоретичні розробки і практичні дослідження щодо становлення і розвитку підприємництва в Україні, а також висвітлюються питання, пов'язані з оптимізацією розмірів господарювання. Проте сьогодні малодослідженими залишаються регіональні економічні аспекти

раціоналізації розмірів розповсюдженої форми підприємництва – товариство з обмеженою відповідальністю.

Мета статті. Основна мета дослідження полягає у визначенні тенденції землекористування господарств та з'ясуванні причин подрібнення розміру земельних масивів господарських товариств Запорізької області.

Виклад основного матеріалу. Основою виявлення ефекту в даному випадку є складний характер залежності виробничих параметрів вибору від величини його окремих складових. При цьому нами доведено [1, с. 220-223], що значення рівня рентабельності виробництва корелює із розміром товариства як цілого.

Проявом ефекту є, по-перше, технологічні переваги, зумовлені можливостями впровадження в межах великомасштабного виробництва інноваційних технологій, використання потужної техніки та обладнання; по-друге, економічні переваги, що проявляються у наявності резервів зниження собівартості продукції в результаті дії ефекту масштабу та ширших можливостей диверсифікації основного виробництва; по-третє, соціальні переваги, які ми вбачаємо у забезпеченні надійного рівня продовольчої безпеки, трудо зайнятості сільських жителів та значних податкових надходжень до бюджету.

З точки зору стратегії підприємства концентрація виробництва сама по собі виступає джерелом тривалого ефекту, оскільки за рахунок виробничо-економічної орієнтації на максимальний результат та повнішого врахування вимог аграрного ринку забезпечується зростання конкурентоспроможності та рентабельності виробництва. Як наслідок, виникають передумови для наближення розмірів товариств з обмеженою відповідальністю до оптимальних параметрів рівня концентрації сільськогосподарського виробництва і збереження їх такими.

В останні роки, в умовах економічної нестабільності, рівень концентрації сільськогосподарського виробництва не є стабільним і не завжди має чітко виражену тенденцію до зростання або зниження. В зв'язку з цим, для

визначення оптимальної концентрації виробництва та формування лінійних і функціональних підрозділів органів управління, необхідно визначити такий показник, який в максимальній мірі виражатиме наочну сутність поняття розміру підприємства. На нашу думку, в галузі сільського господарства таким демонстративним показником розміру підприємства виступає площа сільськогосподарських угідь. Тому вважаємо, що саме цей показник рівня концентрації сільськогосподарського виробництва найбільш придатний для пошуків оптимальних розмірів товариств з обмеженою відповідальністю.

Одним із напрямків пошуку оптимальних розмірів за показником «площа сільськогосподарських угідь» може служити більш глибоке вивчення динаміки та взаємозв'язку рівня концентрації виробництва з ефективністю основного виробництва [2, с. 25]. З цією метою за площею землекористування товариств Запорізької області у процесі дослідження проведено результативне групування (табл. 1).

Дослідженням періоду 2002-2010 років встановлено, що між показником ефективності основного виробництва господарських товариств та розміром земельного ресурсу існує прямопропорційна залежність. Інакше кажучи, чим більший розмір площі сільськогосподарських угідь, тим вищий рівень рентабельності виробництва, і навпаки (табл. 1).

Таблиця 1

Показники залежності рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції від розміру землекористування товариств з обмеженою відповідальністю Запорізької області, 2002-2010 рр.

Групи товариств за розміром землекористування, га	2002 р.			2004 р.			2006 р.			2010 р.			В середньому за період з 2002 р. по 2010 р.		
	кількість підприємств у групі	питома вага у структурі, %	рівень рентабельності виробництва, %	кількість підприємств у групі	питома вага у структурі, %	рівень рентабельності виробництва, %	кількість підприємств у групі	питома вага у структурі, %	рівень рентабельності виробництва, %	кількість підприємств у групі	питома вага у структурі, %	рівень рентабельності виробництва, %	кількість підприємств у групі	питома вага у структурі, %	рівень рентабельності виробництва, %
I – до 3000 га сільськогосподарських угідь	130	58,8	21,9	68	46,9	11,6	79	54,5	6,1	189	76,7	12,9	115	60,6	13,1
II – від 3000 до 6000 га сільськогосподарських угідь	76	34,4	33,9	66	45,5	20,1	48	33,1	9	40	16,1	18,8	60	31,4	21,0
III – від 6000 до 9000 сільськогосподарських угідь	12	5,4	47,5	8	5,5	23,8	14	9,7	18,6	14	5,7	20,9	12	6,3	27,2
IV – від 9000 га вище сільськогосподарських угідь	3	1,4	24,3	3	2,1	37,8	4	2,7	20,8	4	1,5	33,7	3	1,7	29,2
Разом	221	100	30,8	145	100	18,5	145	100	12,9	247	100	20,2	190	100	20,6

Джерело: розраховано за даними «Форма 50 – сільське господарство» підприємств Запорізької області [3; 4; 5; 6]

Таким чином, у товариствах з обмеженою відповідальністю переваги концентрації виробництва явні. У такому випадку виникає питання, чому за останні роки розміри товариств мають стійку тенденцію до подрібнення, і як наслідок, до ослаблення ресурсного потенціалу. Більшість представників даної форми, а саме 61 %, господарює на земельних масивах, розмір яких не перевищує 3000 га сільськогосподарських угідь, що є більш зрозумілим для підприємств приватного укладу, але ж ніяк для приватно-колективного. Чому селяни-власники земельних паїв з року в рік використовують право розпорядження ними лише в плані зменшення розмірів землекористування товариствами, коли з позиції власних і регіональних інтересів такі дії є економічно нелогічними?

Статистичні дані є лише зовнішнім вираженням цих глибоких процесів, що відбуваються нині в аграрній сфері діяльності товариств. Аналізуючи причини подрібнення розміру земельних масивів товариств, виникла необхідність акцентувати увагу на таких аспектах.

Перше. Був період, коли більшість вітчизняних учених при аналізі розмірів новостворених сільськогосподарських підприємств, особливо в перші роки трансформаційної реформи, висловлювали думку, що однією з основних причин подрібнення земельних масивів підприємств був пошук самореалізації селян. Правомірність такого висновку не підлягає сумніву. Проте це стосується переважно етапу становлення нових форм господарювання. Уособлення селянином подвійного статусу власника-господаря, реалізація підприємницьких функцій, пошук вигідних партнерів для сумісного ведення аграрного бізнесу – ці та інші фактори були й залишаються визначальними для організації сільськогосподарського виробництва. Тому зрозуміло, що аграрна реформа не могла не вплинути на динаміку і розмір земельних масивів товариств, що, врешті-решт, і мало місце. Але характер і природа подальших процесів подрібнення землі вже на етапі розвитку товариств з обмеженою відповідальністю, на нашу думку, визначаються іншими факторами.

Фактори, які визначали динамічні процеси початкового етапу реформи були базисом для формування середніх і великих за розміром товариств з обмеженою відповідальністю, але ж вирішальні чинники сьогоденних процесів подрібнення площі землі зазнали істотних змін. Якщо раніше селянин-підприємець, з метою реалізації підприємницької діяльності в аграрній сфері, вів пошук кращої форми господарювання, то на сьогоднішній день він шукає кращі умови партнерства в рамках однієї і тієї ж форми – товариства з обмеженою відповідальністю. І це не парадокс, а реальність нашого сьогодення. За період з 2006 по 2010 роки лише в Мелітопольському районі Запорізької області відбулося збільшення діючих товариств з обмеженою відповідальністю на 70 %, що призвело до зменшення середнього розміру їх землекористування з 3756 га до 2233 га сільськогосподарських угідь. За даними Мелітопольської районної державної адміністрації майже 42% селян – підприємців, користуючись правом передбаченим ст. 10 Закону України «Про господарські товариства», вийшли зі складу учасників форми «товариство з обмеженою відповідальністю», з яких приблизно 37,8% приєдналися до складу учасників інших товариств, а 51,3% - шляхом переманювання орендних угод на земельні паї, заснували нові товариства з обмеженою відповідальністю. Отже, з'являється особисто-психологічний фактор (що базується на конфліктах в управлінні сільськогосподарською діяльністю та розподілі кінцевих результатів) який, у відомому розумінні, і зумовлює сьогоденні негативні процеси у розмірах землекористування.

Товариства з обмеженою відповідальністю є організаційною формою, яка здатна внести свій вклад в розвиток сільськогосподарського сектора за умов збереження та збільшення розмірів власних земельних масивів. Проте, для того, щоб відповідати цим очікуванням, товариство, на нашу думку, має бути створене, організоване та управлятися не просто на дольових, а на пропорційно рівних дольових засадах. Саме забезпечення дольової рівнозначності селян-учасників у структурі статутного капіталу реалізує рівноправність в управлінні товариством з обмеженою відповідальністю та розподілі його кінцевих результатів, що в сукупності ні в якому разі не

суперечить уніфікованим і диференційованим актам даної форми організації агробізнесу. Юридична основа та рівнопропорційна структура капіталу є умовами позитивного підприємницького партнерства, а, отже, й успішного довгострокового функціонування товариства з обмеженою відповідальністю.

З урахуванням вищесказаного можна зробити висновок, що однією з основних причин тенденції до зменшення земельних масивів товариств є не суто соціально-економічні фактори, а кардинальні зміни в особисто-партнерському характері організації сільськогосподарського виробництва, який у товариствах, на нашу думку, повинен базуватися на позитивному внутрішньому підприємницькому кліматі. Саме внутрішній підприємницький клімат виступає більш активним і динамічним чинником, що визначає сукупність параметрів товариського партнерства, які регулюють, регламентують, визначають підприємницьку діяльність, і з якими кожен селянин-підприємець як співвласник організаційно-правового суб'єкта вступає у взаємодію, розвивається сам і спонукає партнерський колектив підприємців до перспективного саморозвитку товариства з обмеженою відповідальністю в цілому.

Друге. Розв'язання проблем зменшення площі землекористування товариствами, підвищення рівня концентрації виробництва та ефективності їх функціонування вимагає активації застосування відповідних організаційно-економічних інструментів, і в першу чергу, оренди землі.

Оренда землі є органічною складовою частиною сучасного аграрного бізнесу. Тому успішне розв'язання проблем із землекористування товариств з обмеженою відповідальністю можливе лише за умови розв'язання існуючих проблем орендних відносин. Найактуальніша з них - низька орендна плата, яка є центральним елементом економічного механізму оренди землі. Орендна плата виступає сутнісною характеристикою оренди взагалі, тому саме вона визначає можливі передумови ефективного рівня концентрації виробництва з врахуванням усіх факторів, об'єктивних і суб'єктивних, що склалися на даний час навколо того чи іншого товариства [2, с. 24]. Але, якщо в цілому взяти до уваги сучасний рівень орендної плати за землю та стан її виплати в

товариствах, то залишається сподіватися, що надалі вони матимуть позитивну тенденцію. Ми не випадково торкнулися цього питання в силу таких причин.

По-перше, реформування аграрної сфери економіки й становлення ринкових відносин, за логікою, вимагає аналогічного їх функціонування й в орендних відносинах, особливо в процесі формування договірної орендної плати. Просте ж зіставлення дії двох ринкових чинників, а саме попиту і пропозиції, свідчить про їх однобічність. В економічній літературі, наприклад, можна зустріти масу справедливих нарікань з приводу моносонічної поведінки орендарів, що ґрунтують її на системі значного попиту на земельні ділянки при непривабливій пропозиції орендної плати. Ця невідповідність між конкурентно-ринковими засадами формування орендної плати і реальним станом справ в аграрній економіці має особливо яскравий прояв. Чи дійсно недостатнє усвідомлення селянами-орендодавцями утвердження ринкових відносин в аспекті оренди землі є справжньою причиною низького договірного рівня орендної плати над її обов'язковим (мінімальним) рівнем. Можливо, логічніше стверджувати, що істинними причинами є: 1) неспроможність більшості селян-власників земельних паїв, у тому числі пенсіонерів, при самостійному використанні власної землі забезпечити собі більший сукупний дохід, ніж при здачі її в оренду; 2) досить низька щільність діючих підприємств на одній сільській території формує ситуацію моносонії, в умовах якої селянам не залишається вибору, як приймати умови, що диктуються орендарями. Це, звичайно, тільки припущення. Але факт залишається фактом. Отже, організація виробництва в аграрному секторі зазнала революційних змін. І в той же час аналогічні процеси в орендних відносинах проходять еволюційним шляхом, причому темпи їх неприпустимо низькі.

По-друге. Розглянутий комплекс питань з приводу проблем оренди землі має прикладне значення. Розвиток сільськогосподарського сектору в сучасних умовах неможливий, в першу чергу, без оренди сільськогосподарських угідь. Динаміка сільськогосподарського виробництва значною мірою визначається саме цим фактором, що проявляється в забезпеченні аграрних товариств основним сільськогосподарським ресурсом і є одним із важливих чинників

обсягів сільськогосподарського виробництва [2, с. 22]. У зв'язку з цим наведемо такі цифри. Якщо у 2002 році, коли середні розміри землекористування товариств Запорізької області перевищували площу 3400 га, виробництво валової продукції (в порівняних цінах 2005 року), в розрахунку на одне підприємство, було на рівні 4,55 млн. грн., то у 2010 році при середньому розмірі землекористування 2233 га виробництво валової продукції становило лише 2,01 млн. грн. Висновок очевидний: яким би не було перспективне підгрунтя форми товариство з обмеженою відповідальністю, їхній розвиток визначається тим станом, в якому знаходяться сучасні орендні відносини.

На нашу думку, останні регіональні тенденції зростання кількості господарських товариств, подрібнення їх розмірів повинні активізувати ринковий механізм в орендних відносинах. Конкретною формою прояву стане підвищення конкуренції на земельні ділянки. За таких умов в економічних інтересах товариств з обмеженою відповідальністю є збереження наявних і залучення додаткових орендних угод шляхом з'єднання мотивів орендаря і орендодавця до підвищення рівня ефективності господарювання (рис. 1). При цьому повинні забезпечуватися поєднання інтересів власників земельних паїв (стосовно стабільних достатньо привабливих платежів орендаря) та інтересів орендаря (стосовно забезпечення оптимального розміру товариства з метою розширеного відтворення виробництва).

За такої позиції орендодавець є пасивним учасником сільськогосподарського виробництва. У результаті, з одного боку, він випробовує на собі статус повноцінного власника основного ресурсу аграрної сфери - землі, а з іншого боку, стаючи додатковим елементом організаційно-виробничої системи, своїм власним ресурсом підвищує ефективність сільськогосподарського виробництва.

Рис. 1. Схема взаємодії інтересів суб'єктів орендних відносин

Джерело: авторська розробка

У процесі своєї подальшої економічної діяльності сільськогосподарські товариства повинні стати активними суб'єктами орендних відносин, розвиток яких, за умов появи конкуренції на земельні паї, не можна передбачити. Тому, головна задача товариств максимально наблизити параметри своєї пропозиції орендної плати до параметрів ринкового рівня. Від цього залежить рівень концентрації виробництва і, безпосередньо, ефективність господарської діяльності.

Таким чином, основним фактором, що визначає оптимальні параметри розміру товариства і, як наслідок, можливість досягнення підвищення прибутковості виробництва, є взаємовигідні орендні відносини, що базуються на реалізації суб'єктивного сприйняття ринкової ситуації кожним суб'єктом орендної угоди в рамках правового поля.

Третє. Сучасна несприятлива економічна ситуація, в якій знаходиться велика частина сільськогосподарських підприємств, у тому числі й господарські товариства, істотно знизила їхню системоутворюючу роль у розвитку сільських територій. Проте соціально-економічний розвиток сільських територій виступає значним чинником збереження цілісності земельних масивів діючих господарств, оскільки чим економічно потужнішим буде товариство, тим краще й надійніше облаштовуватиметься і розвиватиметься сільська територія навколо нього. Така соціальна реалія є значним стимулом для селян, як робітників, так і як власників земельних паїв, оскільки характер поєднання виробничої діяльності товариства і створюваної ним соціальної сфери формує соціально-виробничу перевагу сільського поселення, що забезпечуватиме стабільність робочої сили та розміру площі сільськогосподарських угідь.

Висновок. Отже, результати вивчення особливостей розвитку окремо взятих і всієї сукупності груп товариств за площею землекористування з погляду їхнього місця і ролі у розвитку сільськогосподарської галузі дають підстави для наступного висновку. Більші за розмірами товариства з обмеженою відповідальністю є не лише осередками ефективного господарювання, гідного наслідуванню, а й підтверджують, що і в економічно складних умовах сучасності є можливість господарювати якщо не з найвищою результативністю, то все ж набагато краще порівняно з тим, як низькоефективно господарюють подрібнені діючі товариства.

Аннотація. Установлена взаємозависимість между уровнем рентабельности производства и размером земельных угодий. Определено причины уменьшения земельных массивов в хозяйственных обществах Запорожской области. Предложено схему взаимодействия интересов субъектов арендных отношений.

Ключевые слова: *предпринимательство, предпринимательская форма хозяйствования, развитие, эффективность, сельское хозяйство, общество с ограниченной ответственностью.*

Summary. *Intercommunication between the level of profitability of production and measuring the landed lands. Reasons of diminishing of zeel'nykh arrays are certain in economic societies of the Zaporozhia area. The chart of cooperation of interests of subjects of leasings relations is offered.*

Key words: business, business form of management, development, efficiency, agriculture, Ltd company.

Література.

1. Кукіна Н.В. Факторний аналіз економічної ефективності аграрних підприємств Запорізької області / Н.В. Кукіна // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Випуск 17. Том 3. – Кам'янець – Подільський, 2009. – С.220-223.

2. Мельник Л. Л. Концептуальні засади визначення оптимального співвідношення використання власних і орендованих земель в аграрному виробництві / Л. Л. Мельник // Агросвіт, 2009. - № 1. — С. 5 – 9.

3. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств по Запорізькій області у розрізі категорій за 2002р. (Форма 50-сільське господарство) – Запоріжжя: Запорізьке обласне управління статистики, 2003. – 85 с.

4. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств по Запорізькій області у розрізі категорій за 2004р. (Форма 50-сільське господарство) – Запоріжжя: Запорізьке обласне управління статистики, 2005. – 89 с.

5. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств по Запорізькій області у розрізі категорій за 2006р. (Форма 50-сільське господарство) – Запоріжжя: Запорізьке обласне управління статистики, 2007. – 106 с.

6. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств по Запорізькій області у розрізі категорій за 2010р. (Форма 50-сільське господарство) – Запоріжжя: Запорізьке обласне управління статистики, 2011. – 109 с.